

Природный географический ландшафт и некоторые общие его закономерности. / Н. А. Солнцев // Учение о ландшафте : Избранные труды. – М. : МГУ, 2001. – 12 с. **14.** Тарасюк А.Н. Проблемы сохранения и развития природно-заповедного фонда Севастопольского региона // Записки общества геоэкологов. – 2001. – Вып. 5-6. – С. 53-63.

Позаченюк К.А., Панкеева Т.В., Миронюк О.А., Панкеева А.Ю. Методика оцінки ландшафтного різноманіття на прикладі території Великого Севастополя.

Згідно запропонованої методики, дана оцінка ландшафтного різноманіття території Великого Севастополя. На основі оцінки ландшафтного різноманіття з урахуванням антропогенної перетворюваності території розрахована необхідна площа для заповідання з метою формування просторової структури екологічної мережі Великого Севастополя.

Ключові слова: ландшафтне різноманіття, ландшафт, екологічна мережа.

Pozachenyuk K.A., Pankeeva T.V., Myronyuk O.A., Pankeeva A. Yu. The methodology of landscape diversity assessment (Great Sevastopol case study).

According to the proposed methodology, the assessment of landscape diversity of the Greater Sevastopol. Based on assessment of landscape diversity, taking into account anthropogenic peretvoryuvannosti area calculated required area for conservation in order to form the spatial structure of the ecological network of the Great Sevastopol.

Keywords: landscape diversity, landscape, ecological network.

Позаченюк К.А., Панкеева Т.В., Миронюк О.А., Панкеева А.Ю. Методика оценки ландшафтного разнообразия на примере территории ильшого Севастополя.

Согласно предложенной методики, дана оценка ландшафтного разнообразия территории ильшого Севастополя. На основе оценки ландшафтного разнообразия с учетом антропогенной преобразованности территории рассчитана необходимая площадь для заповедания с целью формирования пространственной структуры экологической сети ильшого Севастополя.

Ключевые слова: ландшафтное разнообразие, ландшафт, экологическая сеть.

Надійшла до редколегії 25.06.2013

УДК 911.9:502 (282.247.324)

Полянська К. В.

*Національний університет біоресурсів
та природокористування України*

ДЕСНЯНСЬКІ РІЧКОВО-ДОЛИННІ ЛАНДШАФТИ І НАЦІОНАЛЬНА ЕКОМЕРЕЖА

Ключові слова: річково-долинні ландшафти, річково-долинний екокоридор, ландшафтне різноманіття, гуманістичний підхід, біоцентричний підхід, екофілософія

Історичні спадки й постановка проблеми. Роль Деснянських річково-долинних ландшафтів як екокоридору є теперішньою актуальністю, але природа річкових долин багатша і ширша, ніж спеціалізовані уявлення про міжрегіональні екокоридори. Сприйняття їх в окремому ракурсі екомережі не є повним і всебічним, ландшафти потребують цілісного збереження, зокрема із врахуванням їх ідеальних природних та культурних значущостей. За другою теоремою Курта Гьоделя про неповноту

ISSN 0868-6939 Фізична географія та геоморфологія. – 2013. – Вип. 3(71)

несуперечливість системи не можна довести можливостями тільки цієї системи, необхідно вийти за її межі. В цій статті здійснюється такий вихід за межі екомережного значення ландшафтів – розкриттям гуманістичного та біоцентричного бачення ландшафтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роботи з екологічної етики та екофілософські твори й праці природоохоронного змісту – Джека Тернера «Дикість та дика природа», Борейка В.Є. «Заповідники, заповідність та живородячий хаос», а також «Філософи зоозахисту та охорони природи». Там зібрано погляди та думки щодо необхідності охорони і збереження дикої природи – у викладі Андреева Д. Л., Безобразова П. В., Бернбаума Е., Бородіна І. П., Вордсворта В., Карлсона А., Кожевнікова Г. О., Конвенца Г., Леопольда О., М'юїра Дж., Нейса А., Щербини М. Ф., Формена Д., Торо Г., Тернера Дж., Стоуна К., Снайдера Г., Сінгера П., Семенова Тянь-Шанського А. П., Свана Дж., Неша Р., Оелшлегера М. та інших.

Міждисциплінарний гуманістичний підхід, гуманістичну вартісність та потенціал ландшафтів висвітлено в працях Пащенко В.М.

Наприкінці 2012 року Міністерством екології та природних ресурсів було опубліковано Національну доповідь про стан формування національної екомережі України за 2006-2010 роки, в якій було зібрано картографічний та описовий матеріал по всіх областях України, наведено схеми екомереж природних регіонів і природних коридорів.

Автором статті розпочато опитування серед представників природоохоронних організацій, а також науковців з України, Росії та Польщі за такими питаннями: яку роль у Вашому житті відіграє Природа, що вона для Вас? Чи варто зберігати Природу, її різноманіття, чи залишити все як є, бо це закономірний розвиток людства. Що дає Природа людині? Для багатьох респондентів природа є всім, першоосновою, початком, вона усюди й дає нам все необхідне, її треба зберігати, але при цьому не втручатися в природні процеси.

У **викладі основного матеріалу** автор зосереджує увагу на екофілософському баченні проблеми, гуманістичних цінностях та екомережному значенні річково-долинних ландшафтів.

Екофілософські погляди. Дика природа – англ. Wilderness – “Wild-dear-ness” – “Земля з власною волею” з різних країн світу [2] вбачали дику природу священним простором, який дарує відчуття глибокої таємниці, має самодостатню цінність, цінність безвідносно до корисності для людини. Дика природа є фундаментальною, вільною від штучних обмежень, від будь-якого штучного порядку, її закон – це природний закон. Вона таємнича, недосліджена, не підкорена. Дика природа – це свобода; відчуття дикості природи дає можливість людині відчувати й себе вільною. Любов та повага до Землі, благоговіння перед нею дозволяє побачити вічне. Різноманіття природи є цінним саме по собі. Природне різноманіття має бути збереженим за рахунок зниження матеріального рівня життя людей. Інтереси людини не мають бути мірилом цінності інших істот, природа не має існувати лише заради зручності людини. Дика природа – це реальний

самоцінний світ, а наші міста, витвори цивілізації – лише штучні та минуці явища. З прогресом та розвитком технологій, розростанням міст та інфраструктури ми втратимо щось глибше.

Природа має бути збереженою не тільки через те, що вона є корисною для людини. Природа має бути збережена заради самої себе. В людині має відновитися інтуїтивна глибока симпатія до світу природи, встановитися глибокий психологічний зв'язок з природою, з дикими місцями, зарядженими особливим значенням та силою.

Природоохоронці за останні 150 років неодноразово наголошували на праві дикої природи на існування, на потребі гуманного ставлення до неї.

«Дика природа – це не чужинець, якого треба підкорити, не ресурс задля експлуатації, а вічне джерело життя» – Генрі Торо (1817-1867).

«Нам потрібна нова екологічна мораль, яка заснована не на контролі дикої природи, а на захисті її свободи й хаосу» – Джек Тернер.

«Природа не тільки вигодувала нас, вона нас у свій час розвинула та виховала, вона нас й сьогодні годує, вчить, виховує... Живучи, треба давати жити всьому живому» - Семенов Тянь-Шанський А.П. (1866-1942).

«Дика природа – це місце, де ми відчуваємо наші корені та нашу належність до них, де ми вчимося засвоювати, поважати, любити та пам'ятати. Світ дикої природи старий та чарівний, набагато глибший, ніж наш, він оточує та підтримує маленький світ людини» – Неш Родерік.

«Захист ідеальних цінностей природи. Проблема охорони природи не тільки природнича, а й суспільна, культурна, духовна. Збереження дикої природи – накопичення її цінності. Вигляд Землі нашої є свідоцтвом духовної культури» – Ян Павліковський.

У 70-х роках ХХ ст. англійським ученим, інженером Джеймсом Лавлоком була висунута гіпотеза «Геї» (Gaia), згідно з якою Земля в планетарному масштабі є єдиною системою, яка саморозвивається, в якій наявні механізми саморегуляції, що нагадують метаболічні властивості живого організму. Гея є самоцінністю й не може бути підкорена людині. Навпаки, людина має зрозуміти, що вона є частиною Геї, що здоров'я Геї є і здоров'ям людини.

Гея на геофізичному рівні – поле – Дух Землі – вірування індіанців про Духи Всього Живого. Людина дуже завинила перед своїм Домом – Землею, змінивши і значно збіднивши його. Тому так важливо цінувати й берегти порівняно мало змінені осередки ландшафтного різноманіття Землі, до яких належать і ландшафти річкових долин.

Річково-долинні ландшафти історично відіграють важливу роль у житті людей, цілих народів і навіть цивілізацій. Із плином часу ця роль міняється, але в основному своєї важливості не втрачає. Сучасні актуальні потреби людства вивели саме річково-долинні ландшафти на ключові місця у вирішенні природоохоронних проблем через створення екомереж різних рангів. Цим пояснюється і особливе місце Деснянського річково-долинного екокоридору в структурі національної екомережі України. Інші істотні значущості пов'язані з теперішньою роллю річково-долинних ландшафтів, є

і спадкоємними, і новітньо гуманістичними. Зокрема ці ландшафти дотепер залишаються і надалі будуть головними геопросторовими зосередженнями біотичної та ландшафтної різноманітності регіонів. Відповідно до всіх означених аспектів значущості, вивчати річково-долинні ландшафти належить не просто географічно і ландшафтознавчо, а ще й спадкоємно-історично, різнопланово міждисциплінарно-екологічно й гуманістично.

Гуманістичні цінності поєднують у собі історичні, культурологічні, сакральні, наукові, естетичні, особистісно-меморіальні, валеологічні та духовні властивості й вартісності ландшафтів [4]. З давніх-давен річка була священним ритуальним місцем, якому поклонялися, біля якого провадили обряди, ворожили і виживали. Життя людини було тісно пов'язане з водою. За віруваннями давніх народів річка була божеством, яке дає їжу людям, у дохристиянських віруваннях – це Мокоша – Мокош – Макош – Цариця Води – Водяниця – богиня води, дощу, мати русалок, сонцева сестра, посередниця між небом і землею, богиня родючості, покровителька пологів та породіль, богиня-праля, покровителька рукоділля [1]. На честь Мокоші назване давнє слов'янське поселення – село Макошине (засноване наприкінці XIV ст.), Менського району Чернігівської області України, розташоване на правому березі річки Десна. Також в Городнянському районі Чернігівській області є село Макишин (1661 р.) на правому березі річки Снов.

За твердженнями німецького вченого Беттигера річки були живильним елементом не тільки в природі, а й в історії – вони збуджували цивілізації до розвитку, розростання від річкових долин та їх басейнів до узбережжя морів та океанів, виходу на світову арену [3].

Лев Ілліч Мечников основною причиною зародження та розвитку цивілізації вважав річки. Річка в будь-якій країні є виразом живого синтезу, усієї сукупності природних умов: клімату, ґрунтів, рельєфу земної поверхні, будови надр. Також Л. І. Мечников поділяв всю історію людства на три періоди: річковий, середземноморський та океанічний. «Усіляка велика річка впадає в море, усіляка річкова цивілізація, яка розвинулася на берегах великих річок має рано чи пізно загинути або бути поглинутою у загальному потоці, або ж розвинутися в більш могутню, морську цивілізацію»

Найдавніші культури зародилися та розвилися на берегах великих річок. Китайська цивілізація зародилася в межиріччі Хуанхе та Янцзи; індійська цивілізація в межах басейнів Інду та Гангу; ассирійсько-вавилонська цивілізація зародилася на берегах Тигра й Євфрату – двох життєво важливих артерій Месопотамської долини; Давній Єгипет був, як стверджував Геродот, "даром" Нілу [3].

Українська держава зароджувалася на берегах Дніпра, розросталася за межі його басейну й вийшовши до Чорного моря отримала вихід до Світового океану. Стародавня столиця України Київ сформувалася біля злиття двох рік, важливих для древлян і полян, – Дніпра і Десни.

Вздовж Десни розташовані городища та поховання поселення доби бронзи, скіфського періоду, ранньослов'янські, курганні могильники, поселення, та городища, фортифікаційні споруди часів Київської Русі, стародавні міста Остер, Чернігів, Новгород-Сіверський. Поряд із природною цінністю долинних ландшафтів це збільшує історико-культурне значення цього земного простору і його ландшафтного зосередження. До того ж віддавна річки слугували шляхами сполучення.

На сьогодні річки втратили своє сакральне значення, але зберігають багато інших актуальних важливостей для сучасної людини. Річково-долинні комплекси є джерелами водопостачання (Десна забезпечує водою місто Київ, в якому за офіційними даними проживає 2 845 683 осіб), їх води використовують у промисловості, гідроенергетиці, сільському господарстві, для забезпечення водного сполучення. Вони є середовищем існування численних гідробіонтів, місцем відпочинку людей, їх оздоровлення, туризму, естетичного задоволення.

Сучасна людина значною мірою втратила повагу до природи, її ідеальних цінностей, в більшості населення залишилося вузько утилітарне бачення ландшафтів, у місцях масового відпочинку спостерігається забруднення побутовими відходами, на берегах річок у водоохоронній смузі зводяться будівлі, проводяться гідронамивні роботи, відбуваються скиди неочищених стоків та ін. Все це потребує значних цільових зусиль для радикальних змін на краще.

Екомережне значення. Долина Десни відіграє важливу роль в екомережі регіону завдяки майже неперервній смузі заплавних комплексів, лісів, боліт, лук і супутніх їм зовсім інших і тим додатково цінних своєю різноманітністю річково-долинних схилових ландшафтних комплексів. Водотоки басейну Десни є пронизуючою сіткою всієї його території, сформованою впродовж тисяч років (рис. 1).

Деснянський екокоридор в межах України проходить по долині річки Десни на території Сумської, Чернігівської та Київської областей (рис. 2). Його протяжність складає 591 км (загальна довжина річки 1130 км, вона бере початок на Смоленській височині в Російській Федерації).

Створення екомережі, на думку представників природоохоронних організацій, можливо втілити шляхом заповідання нових територій, процедура створення та режим функціонування яких законодавчо прописаний. На території Київської області перспективна для заповідання, збережена в природному стані заплава Десни налічує близько 20098,46 га (площа вирахована під час проектування НПП Подесення [5]), охоронний статус має лише 1 об'єкт ПЗФ – орнітологічний заказник місцевого значення “Пірнівський” на площі 5,0 га у с. Пірнове Вишгородського району, створений у 1987 р. з метою охорони поселення сірої чаплі. Але у 2012 році частину деревостану в межах заказника було вирубано й змінено його межі на користь будівництва котеджів [7]. Колонія сірих чапель й досі гніздиться в заказнику. Також на території Київської області є проєктований заказник місцевого значення «Острів Любичів» (3500 га), розташований між селами

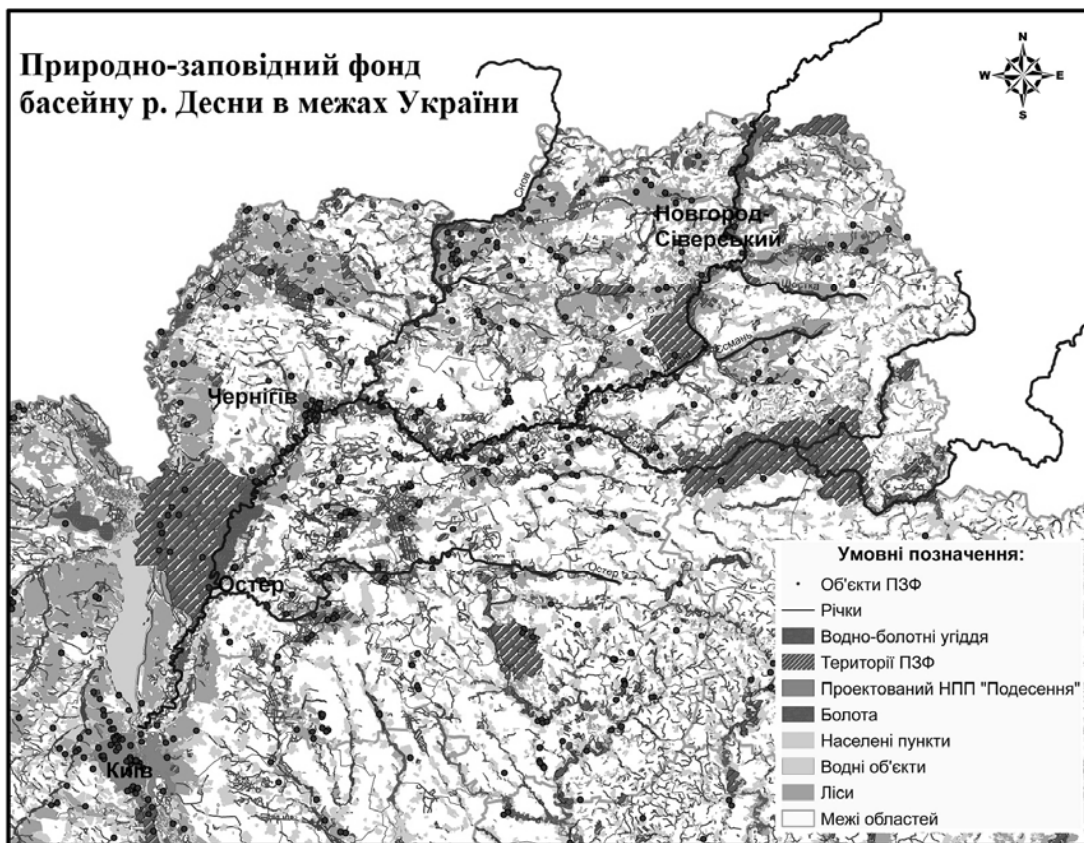

Рис.1 – Природно-заповідний фонд басейну р. Десни в межах України.

*Рис. 2 – Схема Деснянського екокоридору національної екомережі.
Ключові території: 1 – Деснянсько-Старогутська, 2 – Коротченківська, 3 –
Мезинська,
4 – Оболонська, 5 – Лутавська, 6 – Межиріччя Десни та Сейму, 7 – Межиріччя
Десни та Убеді, 8 – Трубинська, 9 – Макошинська, 10 – Деснянська, 11 –
Любичівська.*

Літочки, Літки, Рожни, Нижня Дубечня, Пірнове, Воропаїв та Жукин. Зі сходу його територію обмежено рукавом Десни – Любич, із заходу – головним річищем Десни. Охорони потребують заплавні лучні, болотяні, піщані та прибережно-водні комплекси.

У 2008 р. Указом Президента України № 1129/2008 було підтримано ініціативу створення НПП Подесення, який мав охопити всю заплаву Десни в межах України, його проєктована площа складає 407 139,3 га [5]. Станом на 2013 рік парк не створений. Термін «національний» має на увазі, що значення природоохоронної території важливе на загальнонаціональному рівні, її заповідання є частиною захисту рідної країни, виявом патріотизму, актом національного покаяння людей, які нищили природу в минулому. Природа України – джерело духовних і фізичних сил нашого народу.

На території Чернігівської області перспективна для заповідання заплава Десни має площу близько 387 040,9 га. Всього в долині Десни мають місце 96 територій та об'єктів ПЗФ площею 17 815,65 га, а також національний природний парк Мезинський (31035,2 га), частково регіональний ландшафтний парк Міжрічинський (102,5 тис. га).

На території Сумської області долина річки охороняється в межах Деснянсько-Старогутського національного природного парку (16215,1 га). Науковцями обгрунтовано створення НПП Великий бір (22 000 га) [6], метою створення якого є збереження тварин і рослин більше 80 видів, занесених до Червоної книги України, а також поєднання в єдину систему ландшафтного управління 5 територій природно-заповідного фонду: лісового заказника загальнодержавного значення “Великий бір”, лісових заказників місцевого значення “Богданівський”, “Ушинський”, “Воронізький”, “Діброва”. Однак, на теперішній час Державне агентство лісових ресурсів України та Державне підприємство “Шосткинське лісове господарство”, землі якого пропонується включити до складу парку, відстоюють вузьковідомчу позицію, спрямовану лише на лісгосподарське використання земель та не погоджують створення національного парку.

З метою збереження природних ландшафтів річково-долинних екокоридорів необхідним є створення нових об'єктів природно-заповідного фонду, збільшення площ існуючих, проведення заходів щодо створення та впорядкування водоохоронних зон і прибережних захисних смуг. Важлива також зміна громадської думки на користь підтримання заходів із охорони природи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Спадкоємне продовження вивчення і збереження цивілізаційно-гуманістичних значущостей долинно-річкових ландшафтів відповідає потребі часу – так само, як і широке усвідомлення та підтримання середовищесформуючої ролі цих ландшафтів, поцінування їх різноманіття, використання їхнього екоосвітнього потенціалу.

Створення сполучних екокоридорів – засіб подолання потужної перетворювальної діяльності людини, поєднання ланок між островами природних територій у фрагментованому морі змінених ландшафтів. З

космічних знімків, доступних широкому загалу чітко видно, що цілісна, неперервна в минулому природа Українського краю тепер нагадує ковдру, зшиту з клаптів сільсько-господарських угідь, забарвлену в різні кольори залежно від пори року, помережану візерунком доріг та крапками населених пунктів.

Природні угіддя залишилися в меншості, тепер вони відіграють роль ресурсного потенціалу, виконують екосистемні послуги, – нібито це все, що може взяти від величі Природи сучасна цивілізація споживачів. Цивілізація, яка поділила тварин на «корисних» і на «шкідників народного господарства». Щоб не бути головним шкідником у Природі, щоб не бути загнаним у кут ресурсно-грошових відносин, людина повинна дбати про збагачення природно-заповідного фонду й екомереж. Національну екомережу можна належно збагатити використанням різнобічно цінних річководолинних ландшафтів, особливо долин таких великих рік, як Десна.

Список літератури

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с. 2. Борейко В. Е. Философы зоозащиты и природоохраны / В. Е. Борейко ; [Киев : еколого-культ. центр.]. – К. : Логос, 2012. – 179 с. 3. Мечников Л. И. Цивилизация и великие исторические реки / Л. И. Мечников. – М. : Прогресс– Пангея, 1995. – 461 с. 4. Пащенко В. М. Кадастрування земель. Нариси історії, теорія, методологія : монографія / В. М. Пащенко – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2012. – 352 с. 5. Обґрунтування необхідності створення національного природного парку «Подесіння» на території української частини заплави р.Десни (у Київській та Чернігівській областях) / [І. А. Акімов, С. Л. Мосякін, В. А. Костюшин та ін.] ; Ін-т зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАНУ, Ін-т ботаніки ім. М. Г.Холодного НАНУ, ВГО «Нац. екол. центр України». – К., 2008. – 75 с. 6. Матеріали до створення НПП Великий бір – Режим доступу: <http://www.uspishnaukraina.com.ua/strategy/72/283.html>. 7. Сайт ПЗФ Київської області – <http://pryroda.in.ua/kyiv-region/>

Полянська К. В. Деснянські річково-долинні ландшафти й національна екомережа.

Віднайдення ідеальних сутностей ландшафтів, прийняття їх самоцінності, бачення в них джерела життя, різноманіття на Землі та необхідність їх збереження постають одними з найважливіших завдань. Мета статті – проаналізувати гуманістичну вартісність річково-долинних ландшафтів, їх місце в структурі національної екомережі на прикладі долинних ландшафтів Десни, відобразити природоохоронні аспекти усвідомлення їх середовищестроюючої ролі, мотиви збереження, розкрити багатство і самоцінність річково-долинних ландшафтів.

Ключові слова: річково-долинні ландшафти, річково-долинний екокоридор, ландшафтне різноманіття, гуманістичний підхід, біоцентричний підхід, екофілософія.

Polianska K. Desna river-valley landscapes and national econet.

Discovering the ideal essence of landscapes, making them self-worth, seeing in them the source of life, the diversity on Earth and the need to preserve them facing one of the most important tasks. The purpose of this article is to analyze humanistic significance of river-valley landscapes, their place in the structure of the national econetwork at the example of Desna valley landscapes, to reflect the awareness of environmental aspects of their habitat forming part, conservation motives, to reveal the richness and intrinsic value of river-valley landscapes.

Keywords: river-valley landscapes, river-valley eco-corridors, landscape diversity, humanistic approach, biocentric approach, eco-philosophy.

Полянская К. В. Деснянские долинно-речные ландшафты и национальная экосеть

Нахождение идеальных сущностей ландшафтов, принятие их самоценности, видение в них источника жизни, разнообразия на Земле и необходимость их сохранения предстают в наше время одними из важнейших задач. Цель статьи – проанализировать гуманистическую значимость долинно-речных ландшафтов, их место в структуре национальной экосети на примере долинных ландшафтов Десны, отобразить природоохранные аспекты осознания их средообразующей роли, мотивы сохранения, раскрыть богатство и самоценность долинно-речных ландшафтов.

Ключевые слова: долинно-речные ландшафты, долинно-речной экокори́дор, ландшафтное разнообразие, гуманистический подход, биоцентрический подход, экофилософия.

Надійшла до редколегії 08.07.2013

УДК 911.3

Рябокoнь О.В.

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського*

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ НАТУРАЛЬНО-АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ

Ключові слова: ландшафтний комплекс, натурально-антропогенний ландшафт, ознаки, класифікація

Наявність проблеми. На сьогодні у розвитку ландшафтознавства переважають два напрямки: знаходження залишків натуральних ландшафтів та їх вивчення як основи наступних, антропогенізованих ландшафтних комплексів і дослідження антропогенних, заново створених ландшафтів. Широко розповсюджені натурально-антропогенні ландшафтні комплекси уваги науковців не привертають. Це спонукає більш детально дослідити їх.

Аналіз попередніх досліджень. Недостатня увага науковців-природничників до натурально-антропогенних ландшафтів зумовлена двома причинами: їх або зовсім не виділяють, або досліджують як антропогенні. Поки що є лише дві праці, де розглянуто натурально-антропогенні ландшафти: стаття Ф.М. Мількова [11] і монографії Г.І. Денисика [3]. У першій схарактеризовано окремі типи натурально-антропогенних ландшафтів, у другій – вони розглянуті в окремих класах антропогенних ландшафтів.

Мета: детально розглянути історію розвитку натурально-антропогенних ландшафтних комплексів, на прикладі окремого регіону-Поділля.

Результати досліджень. Після офіційного визнання антропогенного ландшафтознавства на початку 70-х років ХХ ст., основна увага науковців була зосереджена на дослідження власне антропогенних ландшафтів. Натурально-антропогенні ландшафти у статтях і монографіях інколи

ISSN 0868-6939 Фізична географія та геоморфологія. – 2013. – Вип. 3(71)